

TERÖRÜN İTİKADİLEŐMESİNE BİR ÖRNEK: HAŐİŐİLER VE HASAN SABBAAH

Ali AVCU*

İslam'ın erken döneminde ortaya çıkan isyan ve terör hareketleri, kendilerini meşru bir zemine oturtabilmek ve hareketlerine kitlesel bir destek sağlayabilmek için dini kullanma yolunu seçmişlerdir. Hz. Muhammed'in vefatıyla birlikte zamanla Hz. Ali ve soyuna mensup olanlar memnuniyetsiz kitlelerin önderi olarak görülmeye başlanmış, gayesi ve hedefi farklı pek çok isyancı grup bu soyu kendi amacı ve hareketi için bir alem yapmıştır. Bunda Hz. Ali'nin hilâfette önceliğiyle ilgili tartışmalar, oğlu Hz. Hüseyin'in Kerbelâ'da şehit edilmesi, Hz. Peygamber'in soyunun Hz. Ali soyundan devam etmesi gibi amiller etkili olmuştur. Bu nedenle bir isyan faaliyetini Hz. Ali ve soyuna dayandırmak, bir taraftan harekete daha geniş kitlelerin ilgi ve merakını uyandırırken, diğer taraftan hareketin dinen meşru bir zemine oturmasına sebebiyet vermiştir. Bu sebeple birçok isyancı, başlatmış olduğu isyan ve itaatsizlik hareketini Hz. Ali ve soyuna dayandırmış, başlangıçta siyasi hedefleri gerçekleştirmeye dönük bu iddialar zamanla bazı gruplar tarafından itikadî bir zemine aktarılmıştır.

Taraftarlarına haşhaş içirdiği ithamından dolayı kendilerine "Haşîşiler" adı veriler Hasan Sabbah'ın Alamut ve çevresinde inşa ettiği hareket de genel Şii eğilimlere uygun olarak Abbasiler ve Selçuklular'a karşı yürüttüğü muhalefet hareketini temelde Hz. Ali ve soyunun imâmeti düşüncesine dayandırmıştır. Ancak hareketle

* Yrd. Doç. Dr., Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslam Mezhepleri Tarihi Öğretim Üyesi

ilgili birinci el sağlam bilgilerin azlığı, hareketin İsmailîler'le olan bağlantısının fark edilememesi ya da bilinçli olarak görmezden gelinişi ve özellikle bölgeye gelen Haçlıların bunlarla ilgili kulaktan duyma hikâyelere dayalı aktarımları Hasan Sabbah ve hareketinin bilim çevrelerinde ütopik bir tarzda tanınmasına sebebiyet vermiştir.

Şunu açıkça ifade etmeliyiz ki Hasan Sabbah ve taraftarları Şia'nın İsmailî koluna mensup bir gruptur. İsmailîliğin doğuşu, 148/765 yılında ölen Cafer-i Sâdık'ın yerine kimin imam olacağıyla ilgili tartışmalara kadar geriye götürülebilir. Cafer-i Sâdık'ın, büyük oğlu İsmail'i yerine vasî tayin edip, İsmail babasından önce ölünce taraftarları altı fırkaya ayrılmıştır. Bunlardan "*Hâlis İsmailiye*" denilen grup İsmail'in ölmediğini ve Kâim olarak tekrar yeryüzüne geleceğini iddia etmiştir. Daha sonra bu grubun bazıları İsmail'in öldüğünü ve bunun üzerine Sâdık'ın, torunu Muhammed b. İsmail'i imam tayin ettiğini öne sürmüşlerdir. Bu gruba önderleri İsmail b. Cafer'in kölesi Mübârek'ten dolayı "*Mübârekiye*" adı verilmiştir. Hareket 286/899 tarihinde Fatimî ve Karmatî kollara ayrılmasına kadar bu adla bilinmiş; İsmailiye kavramı bu tarihten sonra yaygın olarak kullanılmaya başlanmıştır.

İlk İsmailîlik de denen gizli davet dönemi, Kâim ve Mehdî olan Muhammed b. İsmail'in Abbasîler'den korkusu yüzünden gizlenmesiyle/gaybete girmesiyle başlayıp 300/913 yılı civarında Ubeydullah el-Mehdî'nin zuhur ederek İsmailî daveti açıkça yaymaya başlamasıyla sona ermiştir. Bu dönemde mezhep taraftarları "*takiyye*" uygulayıp daveti gizlice yürütmüşlerdir. Gizli davet döneminde davetin başında üç tane önder/huccet bulunmuştur. Bunlar 1. Abdullah b. Muhammed b. İsmail. 2. Ahmed b. Abdullah. 3. Hüseyin b. Ahmed. Bu kişiler imam değil, *huccet*, yani imama işaret eden deliller olarak görülmüştür. Mehdî Muhammed b. İsmail gaybetten dönene kadar davet huccetleri eliyle yürütülecektir.

Üçüncü gizli huccet *Hüseyin*'in yerine geçen Ubeydullah el-Mehdî, kendisinden önceki huccetlerin yürüttüğü davette birtakım

değişikliklere gitmiştir. O, Muhammed b. İsmail'in Mehdî olarak beklenmesinden vazgeçerek kendisinin ve atalarının *hucet* değil, imam olduğunu; kendi soylarının Muhammed b. İsmail'e değil, Abdullah b. Câfer es-Sâdık'a dayandığını öne sürmüştür. Ona göre Muhammed b. İsmail ile ilgili iddia gerçek imamların kimliğinin gizlenmesi için öne sürülmüştü ve aslı yoktu.

Ubeydullah el-Mehdî'nin iddiaları mezhep taraftarları içerisinde ciddi bir kafa karışıklığına sebebiyet vermiştir. Mansûr el-Yemen ve Ebû Abdullah eş-Şîi onun iddialarını kabul etmişlerdir. Ancak Hamdan Karmat, Ebû Saîd el-Cennâbî ve Horasan-Maveraünnehir İsmailîleri yeni daveti kabul etmeyerek eski öğretiyi savunmaya devam etmişlerdir. Bu gruplara genel olarak "*Karmatîler*" adı verilmiştir. Ubeydullah el-Mehdî'nin önderliğini yaptığı hareket ise Fatimî devletini kurarak imametini Ubeydullah'ın soyundan devam ettirini iddia etmiş ve terör faaliyetlerinden uzak durmuştur.

Hasan Sabbah, İmamî bir ailenin oğlu olarak Kum'da dünyaya gelmiştir. Genç yaşta ailesiyle Rey'e taşınan Hasan, daha önceki Karmatî davetin en önemli faaliyet merkezi olan bu şehirde on yedi yaşında İsmailî öğretiyi tanışmış ve Fatimî İsmailîliği'ni kabul etmiştir. 464/1072 yılında Rey'i ziyaret eden Fatimî "Dâi'd-Duât"ı İbn Attaş tarafından Rey'deki davet sisteminde kendisine görev verilmiştir.

Hasan Sabbah (v. 1124), Nizâmü'l-Mülk (v. 1092) ve Ömer Hayyam'ın (v. 1131) gençliklerinde aynı hocadan ders aldıklarıyla ilgili rivayet, ilgili şahısların yaş farkları ve gençliklerini farklı şehirlerde geçirmeleri dolayısıyla bilim çevrelerinde kabul görmemektedir.

Hasan Sabbah 471/1078 yılında Fatimî halifesi Mustansır döneminde Mısır'a giderek üç yıl kalmıştır. Bu esnada siyasî olaylara karışarak Mustansır'ın büyük oğlu Nizar lehinde birtakım faaliyetlerde bulunduğu için, vezir Bedr el-Cemâlî tarafından Kuzey Afrika'ya sürgüne gönderilmiş; ancak kurtularak 473/1081'de İsfahan'a ulaşmıştır. 480/1087 yılına kadar İran topraklarında ve daha sonra Cebel bölgesinde aktif davette bulunduktan sonra kendisi

için bir yaşam alanı/Dâru'l-Hicre olarak Alamut kalesini seçmiştir. 483/1090 yılında Alamut Kalesi'ne yerleşen Hasan Sabbah, bir süre gerçek kimliğini gizleyerek kaledeki konumunu güçlendirdikten sonra kalenin Selçuklular adına hâkimi olan Mehdi'yi kaleden uzaklaştırmıştır. Alamut'taki başarısından sonra Hasan, kısa sürede Ruzbar, Kazvin ve Kuhistan'daki sarp yerlere birçok kale inşa etmiştir.

Fatimî halifesi Mustansır 487/1094 yılında ölmeden önce kendi yerine büyük oğlu Nizar'ı veliaht olarak atamıştı. Ancak vezir Efdal'in, Mustansır'ın küçük oğlu Musta'li'yi hilafete geçirmesiyle İsmaililer iki ayrı kola ayrılmışlardır: Musta'li yanlısı Musta'liler ve Nizar yanlısı Nizarîler. Musta'li İsmâililiği, Yemen, Hindistan ve Pakistan taraflarında destek bulmuş ve Fatimî İsmailî öğretisine sadık kalmaya devam etmiştir. Nizarî İsmaililiği ise Suriye ve İran'da Hasan Sabah ve taraftarlarınca desteklenmiştir. Musta'li'nin başa geçmesiyle Alamut İsmailileri, Fatimiler'le zaten zayıf olan ilişkilerini tamamen kesmişlerdir. Bu tarihten itibaren Alamut İsmailileri, İsmailî öğretiyeye birtakım farklı yorumlar getirmişler ve bu yeni İsmailî yorum *yeni davet/ed-da'vetü'l-cedîde* olarak adlandırılmıştır.

Nizar, kardeşi Musta'li'ye karşı giriştiği iktidar mücadelesini kaybedip öldürülmüş ve yerine de oğullarından birisini atamamıştı. Kaldı ki oğullarının da bu mücadele esnasında öldürüldüğü rivayet edilmektedir. Bu durum Nizarîler'in bir imamet sorunuyla karşı karşıya kalmaları sonucunu doğurmuştur. Nizar'ın çocuklarının öldürülmesi üzerine Alamut İsmailileri tarafından, Nizar'ın oğullarından birisinin Nizarîlerce İran'a kaçırıldığı ve imametinin onun soyundan devam ettiği tezi öne sürülmüştür. Muhtemelen Nizarî kalelerinden birisinde gizlenen imam zamanı geldiğinde zuhur edecektir. Tıpkı ilk İsmaililer'de olduğu gibi Hasan Sabbah kendisini, gaybette olan imamın *hucceti*, onun yokluğunda davete önderlik edecek en yetkili kişi olarak takdim etmiştir. Hasan Sabbah imamın gizlendiği bu dönemde imamın yetkilerini kullanacak ve zamanı geldiğinde imamın kimliğini açıklayacak kişiydi. Dolayısıyla o, bilfiil imam olmasa bile, imamın yokluğunda imam konumundadır.

Alamut İsmailileri 485/1092'de Melikşah'ın veziri Nizamülmülk'ü öldürerek ilk suikastlarını gerçekleştirmişlerdir. Bu tarihten sonra suikast, Alamut İsmailileri için özel bir öldürme yöntemi olarak kullanılan temel saldırı faaliyetleri olmuştur. Onlar bu faaliyetlerini itikadî temellere oturtmuşlardır. Öncelikle onların suikastta bulunduğu kişiler, Nizari İsmaililer'in yaşam alanları olan *Dâru'l-Hicreler* için tehlike oluşturan kişilerden seçilmiştir. Sarp yerlerde kale şeklinde inşa edilen *Dâru'l-Hicreler* gizlenmiş olan imamın zuhur etmesi için kurulmuş olan kurtarılmış bölgelerdir. Dolayısıyla *Dâru'l-Hicreler*'in düşmesi, yakın tarihte zuhuru beklenen Nizar soyundan imamın ortaya çıkışının gecikmesi anlamına gelmektedir. İmamın gecikmesi, beden hapisanesinde mahsur olan "nefs" in kurtularak ait olduğu vatanına, yüce ruhlar âlemine dönüşüne engel teşkil etmektedir. Zira İsmaililer'e göre Mehdî ya da Kâim olarak adlandırılan son imam zuhur edip, daha önce gelmiş olan şeriatların içerisinde gizlenmiş ve nefislerin nihai kurtuluşunu sağlayacak olan yüce batınî hakikatleri/hikmetleri açıklamadan insanlığın kurtuluşu mümkün olmayacaktır. Bu nedenle gizlenmiş olan imamın zuhur edeceği "*Dâru'l-Hicreler*" için tehdit oluşturan her muhalifin suikastla öldürülmesi, Nizari fedaisi için kutsal bir görev olarak addedilmiştir. O, bu faaliyetini, iddia edildiği gibi, haşhaş içip sarhoş olduğu için değil, imamın bir an evvel zuhur ederek insanlığı kurtarması için yapmaktadır. Seçilen hedefler de sıradan insanlar değil, yüce davaları için tehdit oluşturduğu düşünülen siyasetçi, bilim adamı ve benzeri kişilerdir.

İsmaili düşüncede Mübdi' denilen Allah'ın *kün* emrinden ilk zuhur eden ilahî varlık Kader/Akıl, Akıl'dan zuhur eden ikinci varlık da *Kûnî/Nefs*'tir. Onların ilk kaynağı olan Mübdi'den uzaklaştıkça varlıkların kötülükleri çoğalmakta ve üstünlükleri azalmaktadır. Yine tecellinin bir sonucu olarak her varlığın bir yönü kendisinden önceki varlığa, diğer yönü de kendisinden sonrakine dönüktür. Bu anlamda Aklın bir yönü Mübdi'e, diğer yönü Nefs'e dönüktür. Nefsin ise bir yönü Akıl'a, diğer yönü ise ilk madde olan Heyûlâ'ya dönüktür. Her varlık, daha mükemmel olan kendisinden önceki varlığa

şevk ve iştiyak duyarak onun konumuna yükselmek ister. Akıl Mübdi'e şevk ve iştiyak duyar. Nefs de Akıl'a şevk ve iştiyak duyar.

Nefs'in bir yönü maddeye bitişik olduğu için eksiktir ve madde onun Akıl konumuna yükselmesine engel olmaktadır. Bu nedenle Nefs, maddeye bitişik yönünü sonsuz sayıda bölerek insan bedenlerine yerleştirmekte ve bu sayede madde kirinden kurtulmaya çalışmaktadır. Dolayısıyla insan bedeninde bulunan Nefs, kaynağını bu yüce nefisen almaktadır. Bunun dışında her insanda ilk varlık olan Akıl'dan yansıyan/tecelli eden bir Akıl da bulunmaktadır. Tıpkı ilahî âlemde olduğu gibi insan bedeninde de Nefs akli çevrelemekte, beden de Nefs'i çevrelemektedir. Nefsin beden hapisanesinden kurtulabilmesi için Akıl'ı idrak ederek kendi özünün bilgisine ulaşması gerekmektedir.

Nefs, kendisini kurtuluşa erdirecek gizli bilgiyi (batın) kendi başına elde edemez. Allah, Nefisler'in kurtuluşu için gerekli olan bilgiyi, gönderdiği şeriatların altında batınî hakikatler olarak gizlemiştir. Sünnî anlayıştaki Resul'e denk gelen Nâtıkların görevi, içindi batınî hakikatler gizli olan şeriatları insanlara getirmektir. Onların bir alt konumunda olan ve Sünnî anlayışta kısmen Nebî kavramıyla karşılık bulan Vasîler'in ya da imamların görevleri ise bu şeriatların altında gizli olan batınî hakikatleri açığa çıkarmak, tevil etmektir. Dolayısıyla kişinin kurtuluşu imamların açıklayacakları batınî hakikatleri elde etmesine bağlıdır. Batınî hakikatler yuvarlanmakta olan bir kartopu gibi büyüyerek yedinci döneme kadar çoğalarak gelmiştir. Yedinci devrin sahibi olan Mehdi, şeriatların zahiri altında gizli olan batınî hakikatleri açıklayarak nefislerin küllî olarak kurtuluşunu sağlayacak ve kıyamet kopacaktır. Bu nedenle Mehdi'nin bir an önce gelip bu hakikatleri açıklaması, insanlığın kurtuluşunu sağlamak için bir zarurettir.

Hasan Sabbah'ın suikastçıları, hem kendi nefislerini kurtarmak, hem de Mehdi'nin zuhurunu çabuklaştırmak için gözlerini kırpmadan suikast eylemlerine katılmışlardır. Onların eylemlerini gerçekleştirdikten sonra kaçmaya yeltenmemelerinin temel nedeni de,

kendi nefislerinin kurtuluşunu sağlayacak eylemi yerini getirmenin huzuru içerisinde nefislerinin beden hapisanesinden kurtuluşunu beklemekle izah edilebilir.

Alamut İsmâîlîleri iddia edildiği gibi haşhaş içen ayyaşlar değildirlerdir. Hasan Sabbah'ın İslâm şeriatına sıkı sıkıya bağlı olduğu rivayet edilmiştir. Alamut'u ele geçirdikten sonra burada kaldığı otuz beş yıl boyunca kaleden hiç ayrılmamıştır. Yaşadığı dehlizden de sadece ayda iki kez çıkarak müritleriyle sohbet ederdi. Kalede içki içmek ve müzik dinlemek yasaktı. İki oğlundan Muhammet'i kaleye içki soktuğu için; diğerini ise bir dâinin öldürülmesi olayına karıştığı kuşkusuyla idam ettirmiştir. Daha sonra oğlunun suçsuz olduğu anlaşılmıştır. Vaktini ibadet, ilim ve cemaatin işlerini yürütmekle geçiriyordu. Felsefe ve astronomide iyi bir ilmî seviyeye sahip olduğu rivayet edilmektedir. O, hem eylem adamı hem de İsmailî düşüncüyü yeniden yorumlayarak peşinden binlerce insanı sürükleyebilecek kadar iyi bir düşünür ve yazardı. Sünnî yazarlar onun eserlerinden alıntıda bulunmuşlardır.

Hasan Sabbah *Yeni Davet* adını verdiği İsmaililiğin yeni bir yorumunun fikir babasıdır. Onun geliştirdiği bu yeni davet temelde öğrenme ve öğretme şeklinde gerçekleşen öğretim faaliyetinin insanı kurtuluşa ve mutlak hakikate ulaştıramayacağı tezine dayanmaktaydı. Ona göre kurtuluş ancak Allah tarafından desteklenen imamlar ve diğer üstün nitelikli kişilerin ilahî hakikati ortaya çıkarmasıyla gerçekleşebilirdi. Yüce hakikati açıklamak için uygun ortamın oluşmasını bekleyen ve bu ortam oluşturulana kadar gizlenmeye devam eden imamların zuhur etmesi, Hasan Sabbah ve adamlarının suikast faaliyetleri neticesinde sadece inananlardan oluşan kurutulmuş bölgelerin oluşturulmasına bağlıydı. Ne kadar çok kale ele geçirilirse gizli imamın zuhur edebileceği fiili alan da o kadar artacaktı. Bu inanç fedailerin seve seve ölüme gitmelerine ve ölüm konusunda bir an bile tereddüt etmemelerine sebebiyet vermiştir. Rivayete göre hiçbir fedai, suikast görevini gerçekleştirdikten sonra kaçmamış, yüce görevini yerine getirmiş olmanın verdiği iç huzuruyla ölümü, yani kendi nefsinin kurtuluşunu beklemiştir. Ölümüne

meydan okuyan bu güçlü inanç muhalifler tarafından anlaşılammış, bu insanların ancak haşhaş içirilerek ya da kandırılarak bu faaliyetleri yapabileceği düşünölmüştür. Oysa fedailer sarhoşluk veren herhangi bir madde kullanmasalar da, Hasan Sabbah'ın yeniden yorumladığı İsmailî öğretinin onlara verdiği manevi sarhoşlukla terör eylemlerini korkusuzca gerçekleştirmişlerdir.

Sonuç olarak dini bir davanın adanmış hizmetçileri olan Haşîşîler, ellerinde hançerleriyle, parayı bastıran kişi adına adam kesen bir katil güruhu olarak görölemez. Önlerine yeryüzünde gerçek imamlığın tesisi gibi büyük bir hedef koymuşlar ve ne müritleri, ne de liderleri başkalarının şahsi ihtiraslarına alet olmamışlardır. Nihai hedefleri, Sünnî nizamın önünü kesip yok etmektir. Hasan Sabbah ve müritleri, hoşnutsuz yığınların içlerindeki belli belirsiz arzuları, temelsiz inançları ve dizginsiz öfkeyi yeniden şekillendirip yeni bir mecraya sokarak, bu hengâmeden bir ideoloji, tarihte benzerine az rastlanacak bir uyum, disiplin ve maksatlı bir şiddet içeren bir örgütlenme çıkarmakta muvaffak olmuşlardır.

İleri Okuma İçin

AVCU, Ali, *Karmatîliğin Doğuşu ve Gelişim Süreci*, Cumhuriyet Üniversitesi Yayınları, Sivas 2011.

----- *Horasan-Maveraünnehir'de İsmailîlik*, Asitan Kitap, Ankara 2014.

CÜVEYNÎ, Alaaddin Ata Melik (681/1283), *Tarih-i Cihan Güşâ III*, Çev. Mürsel Öztürk, K.B.Y., Ankara, 1988.

DAFTARY, Farhad, *İsmaililer Tarih ve Kuram*, Çev. Ercüment Özkaaya, Rastlantı Yay., Ankara 2001.

KÂŞÂNÎ, Ebû'l-Kâsım, *Zübdetu't-Tevârih: Târih-i İsmâ'iliyye ve Nizâriyya ve Melâhide*, Tsh. M. T. Dânişpejuh, *Revue de La Faculte des Lettres, Universite de Tabriz* içinde, No: 9, 1964.

LEWİS, Bernard, *Haşîşiler*, Çev. Kemal Sarısözen, Kapı Yay., İstanbul 2004.

REŞİDÜDDİN FADLALLÂH, *Câmiü't-Tevârih*, *Journal of the Royal Asiatic Society* içerisinde, P. III, 1930, ss. 509-536.

ŞEHRİSTÂNÎ, Muhammed b. Abdilkerîm (548/1153), *el-Milel ve'n-Nihal*, Thk. Ahmed Fehmi Muhammed, Fustad, 1948.

TAN, Muzaffer, *İsmaililiğin Teşekkül Süreci*, AÜSBE, Ankara, 2005, (Doktora Tezi).